

FEJLŐDÉSELMÉLETEK AFRIKÁBAN

Jokica Hadži Vasileva: Teorije razvoja i nerazvijenosti u Africi. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1987

Az afrikai fejlődés és fejletlenség elmélete című tanulmány szerzője dr. Jokica Hadzsi Vaszileva Afrika társadalmi-gazdasági problémáinak egyik elismert szakértője. Jelen kötetét a jelzett területen végzett több éves kutatómunka és néhány korábban közzétett könyv előzte meg.

Tanulmánykötetete egyébként szerves részét képezi a Nemzetközi Munkásmozgalmi Kutatóközpont Nemzetközi Politikai és Gazdasági Intézete által előkészített, a szocializmus világfolyamatának sajátosságait és ellentmondásait vizsgáló projektumának.

A szerző a mintegy másfél száz oldalas, hat fejezetre tagolódó tanulmányban – melynek dr. Vera Pilić és dr. Branko Pribičević volt a szakvéleményezője – alapos áttekintést készített arról, hogy milyen helyet foglal el a marxista szakírók munkáiban az afrikai fejlődéselmélet. Az afrikai szerzők bíráló elemzése mellett számos európai tudós nézeteit is ismerteti.

Kritikai elemzésében többnyire az ismert afrikai közgazdászok, Samir Aminnak a korszerű imperializmus és a fejletlen országok problémakörével foglalkozó munkáira támaszkodik. Természetesen más afrikai szerzők álláspontját is ismerteti, többek között A. Belal, F. Yachir, A. Benachenon, M. Dowidar, N. D. Wadade, I. Shidji, P. J. Honntodji és mások ide vonatkozó elméleteit. A fejlődéselmélet, tekintettel összetettségére, eleve megkívánja a széles körű válogatást és a multidiszciplináris megközelítést.

Az afrikai fejlődéselmélettel foglalkozó, többnyire Samir Amin téziseivel polemizáló és a jelenlegi afrikai helyzet sokoldalú áttekintéséhez, megfelelő kiértékeléséhez leginkább hozzájáruló európai marxista szerzők közül Rubinstein, Szolodovnyikov, Szmirnov, Olivier,

Palloix, Brewer, Smith, Warren és Szentes nézeteit ismerteti.

A könyvében bemutatott szerzők nézetei nem egységesek, Vaszileva azonban hangsúlyozza, hogy tanulmánya tárgyát az ún. akadémikus marxizmust képviselő marxista áramlatok képezik, és rámutat mindazokra a csoportosulásokra, amelyek Afrikában marxistának tekintik magukat.

Tanulmánya bevezető részében ismerteti a marxizmus afrikai térhódításának és fejlődésének problémáit, a marxista hagyományok hiányát, s elmondja, hogy ezt a világnézetét eleinte dogmatikus és leegyszerűsített képletekben fogalmazták meg. Manapság is számos tényező nehezíti a marxizmus afrikai előretörését, többek között az ún. „afrikai kizárólagosság” elmélete, mely szerint a marxizmus nem alkalmazható a fejletlen társadalmakra. Ez a szemlélet az afrikai földrész sajátosságait, annak történelmét, társadalmi szerkezetét igyekszik abszolutizálni. A marxi elméletet bírálva arra a következtetésre jutottak, hogy az nem alkalmazható az afrikai körülményekre. A marxizmus bírálói a 60-as évek elején többnyire a marxista elmélet „elégtelenségét” és „korlátoltságát” emlegették, s arra hivatkoztak, hogy ennek a több mint százéves, XIX. századi nyugat-európai tudományos módszereken és valóságon alapuló elméletnek nincs különösebb jelentősége az afrikai földrész szempontjából. Zavarja őket a marxi elmélet ateizmusa, „a szellemi értékek bizonyos fokú lebecsülése”, „a rideg materializmus”, de minden bizonytalansággal leginkább az osztályokról és az osztályharcról szóló elmélet (11. o.).

Bármennyire nehéz körülmények között érvényesül is a marxizmus az afrikai földrészen, ma már egyre több probléma megoldását várják tőle. Ebben az összefüggésben idézhetnénk Amady

Aly Dieng szenegáli marxista véleményét, szerinte „a marxizmus be nem fejezett tudomány, amely a mi világunk újonnan felmutatott tényeinek fényében válhat teljesebbé”. Éppen az afrikai földrész a legalkalmasabb ennek az elméletnek az igazolására.

Az új események és tények, új társadalmi és gazdasági feltételek fényébe kellene helyezni az imperializmushoz, a kolonializmushoz, a neokolonializmushoz kötődő „régi” jelenségeket, a fejlődés gazdasági, politikai, kulturális és szociológiai problémáit.

Tanulmánykötete bevezetőjében Vaszileva öt igen összetett problémakör taglalását helyezi kilátásba. Ezek a következők: 1) Az egyenlőtlen csere kérdése, amely Arghiri Emmanuelnek az ugyanilyen címmel 1972-ben megjelent könyvét követő vita során került az érdeklődés középpontjába. 2) A fejlődés kérdései a fejletlenek stratégiájának tükrében. Ezt a vitát különösen Samir Amin azon nézete kavarta fel, miszerint a felszabadult gyarmatok gyors és önálló fejlődésének egyetlen járható útja a tőkés világgal való szakítás. 3) A kapitalizmusnak és így maguknak a tőkésnek a fejletlen társadalmakban betöltött szerepéhez kötődő kérdéskör. 4) A szocializmus kiépítésének és távlatainak kérdése a fejlődő országokban, valamint a társadalmi és politikai erők szerepe a korszerű fejlődésben. 5) A hagyomány, a hagyományos értékek, a gyarmati uralmat megelőző termelési mód kérdései, amelyek némi magyarázatul szolgálhatnak a fejletlenség okaihoz, s lehetővé tehetik egy sajátos jellegű fejlődés kialakítását (22–23. o.).

Az imperializmus, a fejletlenség és a központ – periféria elmélet című első fejezet Samir Aminnak az egyik legfontosabb tézisével foglalkozik, miszerint a világszintű felhalmozás elmélete azonos a fejletlenség elméletével, amely lényegében nem más, mint a központ és a periféria kapcsolatának teóriája. Samir Amin ezeket a problémákat legátfogóbban *A világszintű tőkefelhalmozás* című köny-

vében ismertette, és rámutatott arra, hogy a perifériákon alapvetően más formációk jöttek létre, mint a központokban, ahol a tőkés termelési mód „exkluzivitásra törekszik”, a periférikus növekedés pedig a világgal való integrálódáson, a „*fejletlenség fejlődésén*” alapul. „Mivel a tőkés termelési mód bevezetésére a perifériális területeken külső hatásra került sor, ezért nem törekszik arra, hogy – mint a központokban – egyedüli termelési móddá nője ki magát, hanem csak dominálni szándékozik. A dominancia a prekapitalista termelési mód felett érvényesül, ami ennek nem a szétesését, hanem elfajulását eredményezi – mégpedig azért, mert a központi tőkés termelési mód felhalmozási törvényszerűségeinek van alárendelve.” (41. o.) Amin teljesen elhibázottnak tekinti a dualizmusról szóló elméletet, és a következőképp bírálja az elemzést, melyből ered: „Valóban nem beszélhetünk két társadalom párhuzamos létezéséről, ugyanis a fejletlen gazdaság ugyanannak az egésznek – a világméretű tőkés gazdaságnak – a része. Ebben a globális rendszerben sajátos helyet foglal el, és ennek megfelelő szerepet tölt be.” (41. o.)

A tanulmányban ismertetett szerzők jelentős része vitázik vele és bírálja üveglábakon álló vagy következtelen nézeteit. Szentés T. magyar közgazdász azon a véleményen van, hogy bármennyire is helyeslik vagy tagadják Amin megállapításait, vitathatatlan, hogy kiválóan elemezte a harmadik világ kizsákmányolását, fejletlenségét.

Az egyenlőtlen csere és az osztályharc problémája című második fejezet A. Emmanuel említett – ugyancsak heves vitát kiváltó – tanulmányát elemzi, majd Amin polémiáját és az egyenlőtlen cserevel kapcsolatos nézeteit bírálók véleményét ismerteti.

Érdemes még rámutatni Aminnak az imperializmus éles bírálatát pregnánsan összefoglaló nézeteire. Szerinte korunk legnagyobb ellentmondása a tőke dominancia és a periférikus népek között fe-

szül, s a tőkés társadalmat alapvetően definiáló munkatőke ellentét elveszítette korábbi jellegét. A központ alapvető társadalmi ellentmondása ellenében tehát a korszerű imperializmus körülményei között egy új alapvető ellentmondás fejlődött ki. Nyilvánvaló azonban, hogy dialektikus kapcsolat fűzi össze a „régit” és az „új” ellentmondásokat.

Azt is hangsúlyozza, hogy a jelenlegi világgazdaság ténylegesen tőkés jellegű, függetlenül attól, hogy szocialista országok is léteznek. Ez utóbbiak külkapcsolataik révén kapcsolódnak be a világgazdaság rendszerébe.

A harmadik fejezetben megismertet bennünket Aminnak, Franknak és másoknak a tőkés világpiaccal való szakításra, mint a fejlődés legfontosabb feltételére vonatkozó nézeteivel. Amin nézete szerint a *self-reliance* eszméje értelmében minden fejlődni szándékozó országnak radikális megoldásokhoz kell folyamodnia a nemzetgazdasági fejlődés stratégiájának kialakításakor.

Frank szerint nagyon sok ország éppen akkor fejlődött legjobban, amikor elszigetelődött, amikor nem gyakoroltak rá hatást a fejlett tőkés országok, azaz fejlődése mentes volt a szatellit-függőségtől. Henri szerint: „Az autonómia végső soron annak az eszmének a fonákja, hogy a nagyobb együttműködés nagyobb függőséget eredményez, és fordítva, a kisebb együttműködés kisebb függőséggel jár, s ez alapján véve logikus és helytálló is.”

Samir Amin különösen a nyugati technológia átvitelét bírálja és elemzi a fejletlen országokra gyakorolt hatását. Szerinte a nyugati technológia nem neutrális, hanem ideológiai színezetű, mert velejárója a tőkés termelési mód. Ez a technológia az imperializmuson belül csak egyenlőtlen fejlődést reprodukálhat, ezért az egyetlen lehetséges dolog olyan új technológiát kidolgozni, amely megfelel a termelőerők fejlődésének és a szocialista termelési viszonyok bevezetésének. Úgyszintén bírálja a technológia utánzását, és sürgeti a zo-

cialista termelési viszonyoknak „megfelelő” technológia kidolgozását, a saját erőforrásokra való támaszkodást, ami egyébként szorosan kötődik a „szakítás” téziséhez.

Az ilyen és ehhez hasonló nézetek képviselői heves ellenzőkre találtak a kritikusok körében, akik a „szakítás” eszméjével argumentáltan állítják szembe a kölcsönös függőség tézisével.

A *kapitalizmus szerepének értelmezése* című negyedik fejezet szerint a nemzeti és világméretű tőkés fejlődésnek alapvetően kétféle marxista elmélete van. Egyesek progresszív szerepét hangsúlyoztatják, mások pedig a negatívumait emelik ki. Egy esetleges harmadik csoportba azok a szerzők tartoznak, akiknek munkáiban mindkét megközelítési mód megtalálható.

Samir Amin és a vele azonos nézeteket vallók szerint külön társadalmi-gazdasági formáció lehet a „periferiális kapitalizmus” is, ami nem valamilyen sajátos termelési móddal, hanem több termelési mód egyidejű létezésével azonos, amelyek közül valamelyik domináns szerepet tölt be. Jakšić jugoszláv közgazdász szerint a termelési módok keveredése általános értelemben valóban „periferikus gazdaságként” definiálható.

Vaszileva szerint annak számos oka van, hogy sajátos természetűnek tartják a kapitalizmust Afrikában és általában véve a fejlődő országokban, s ez indokoltá teszi, hogy ma talán másként is foglalkozzanak vele.

Az említett marxista kutatókból azonban nemcsak a kapitalizmus világunkban betöltött szerepe váltott ki heves vitát, hanem a szocializmusról vallott nézeteik is igen eltérők.

Az ötödik fejezet a szocializmussal és a fejletlen világban várható esélyeivel, a társadalmi erők szerepével foglalkozik, valamint újraértékeli az eddigi forradalmi folyamatokat.

A fejletlenség okai után kutatva a hagyomány és a korszerű fejlődés kapcsolatát mérlegeli. A haladó afrikai gondolkodók szerint a fejlődést nem a ha-

gyományok, hanem a tőkés neokolonialista rendszer akadályozza. B. Sine szenezáli szociológus és politológus erről a következöket mondja: „A harmadik világot nem a hagyományok teszik betegé, hanem a hagyományos társadalmak világkapitalista rendszerbe való tömörülése.” (11. o.)

Vaszileva a tanulmánykötet végén levő összefoglalóban eredeti módon értékeli a legismertebb afrikai marxisták elméleteit, amelyek közül a fejletlen társa-

dalmakban, s a világ gazdaságban lejátszódo kedvező változásokra vonatkozó nézeteket emelhetjük ki.

Jokica Hadzsi Vaszileva afrikai fejlődéelméletében sokoldalú értékelését adja a marxizmus által ösztönzött politikai és gazdasági szemlélet fejlődésének, az afrikai fejletlenség okainak, és jelentős mértékben hozzájárul a fejlődő országok útkeresésének tanulmányozásához.

DANICA Drakulić